

Een kunstzinnige blik op Oegstgeest

Jan Steen (1626-1679)

DOOR JOKE NIEUWENHUIS EN WILLY TORDOIR

Voor wie is zijn naam geen synoniem voor losbandigheid en wanorde? Bij wie verschijnen er geen beelden van vrolijke dronkenschap, vrijages en andere vormen van ongedwongen samenzijn, thema's die zijn werk zozeer kenmerken? Hij is als geen ander de kunstenaar wiens leven wordt gezien als het evenbeeld van zijn schilderijen, zijn huishoudens, zijn herbergen en zijn liefdesparen. Maar hoe komt hij aan die reputatie? Enerzijds is dat zijn eigen schuld, want in talloze voorstellingen zien we zijn gezicht terug, waardoor chaos en vertier gemakkelijk met hem vereenzelvigd worden (vergelijkbaar met de ik-vorm in de literatuur), anderzijds is het een gevolg van de humoristische verteltrant van zijn eerste biograaf Arnold Houbraken (1660-1719), die erop gericht was om de sfeer van zijn schilderijen op te roepen; een aanpak die overigens geheel in overeenstemming was met de achttiende-eeuwse opvattingen over levensbeschrijvingen. Later heeft het kunsthistorici wel verleid om hierin de verkla-

ring te zoeken voor de grote stilistische verschillen in Steens oeuvre. Dát is niet juist gebleken. Zijn losse, soms slordige penseelvoering hanteerde hij juist om de werkelijkheid nog rommeliger en dus overtuigender weer te geven en was niet het gevolg van zijn eigen dronkenschap. Hoewel hij niet erg gedisciplineerd was en een vrolijke, luchthartige man moet zijn geweest, kan het niet anders dan dat hij ook een harde werker was, gezien het grote oeuvre dat hij heeft nagelaten. Bovendien moet men respect voor hem als kunstenaar gehad hebben, wat blijkt uit de belangrijke functies die hij vervuld heeft bij het Leidse Sint Lucasgilde, waarvan hij in 1674 deken werd.

Jan Steen is in zijn leven brouwer en schilder geweest, perioden die elkaar afgewisseld hebben, al naar gelang de economische omstandigheden dat noodzakelijk maakten. Zijn vader, een welgestelde handelaar, was brouwer in Leiden en uit de inschrijving aan de Leidse universiteit als student

Afb. 1 Jan Steen, *Kermis in Oegstgeest*, ca 1655-1660, olieverf op doek, 71,1 x 99,1 cm.

Afb. 2 Haarlemmerstraatweg, 1790, Digitaal Fotoarchief gemeente Oegstgeest.

in de letteren, rijst het vermoeden dat zijn ouders andere plannen met hem hadden. Hij heeft echter geen graad behaald en twee jaar later, in 1648, liet hij zich als meester-schilder in het net daar vóór opgerichte Sint Lucasgilde inschrijven. Door zijn huwelijk een jaar later met de dochter van Jan van Goyen (1596-1656) neemt men wel aan dat hij het vak bij hem geleerd heeft, maar dat valt te betwijfelen. Zijn werk doet meer denken aan dat van de gebroeders Isack (1621-1649) en Adriaen van Ostade (1610-1684) uit Haarlem met wie hij bevriend was. Net als die twee is Jan Steen meer verteller dan landschapsschilder. Na zijn vroege werk *Wintergezicht* (ca. 1650) gaan de figuren steeds meer aandacht vragen om het vertellende element meer nadruk te geven, maar dat gaat ten koste van hun omgeving en uiteindelijk is van landschap dan ook geen sprake meer. De aanzet tot die ontwikkeling is goed te zien in een aantal schilderijen dat hij tussen 1650 en 1660 maakte. Zijn onderwerpen zijn kermissen, markten en herbergtuinen en in deze periode heeft hij ook *Kermis in Oegstgeest* (afb. 1) geschilderd.

Op het eerste gezicht is het moeilijk te geloven dat we hier Oegstgeest zien. Het dorp ligt immers niet aan het water en de kerk, met name de toren, is evenmin direct te plaatsen. Maar dat het wel degelijk gaat om de Oegstgeester of Willibrordkerk ('Groene Kerkje') blijkt uit een achttiende-eeuws prentje (afb. 2). Doorslaggevend is de romaanse bouwstijl en de ongewone, op een koor lijkende bouw tegen de westelijke toren. Het klopt dat we de toren niet herkennen, want die is wegens zijn slechte staat in 1830 afgebroken en nooit herbouwd. Het moet bovendien in de buurt van Leiden zijn, want links over het water kijkend zien we de torens van de stad. Nu was het in de zeventiende eeuw heel gebruikelijk om bestaande motieven uit de omringende werkelijkheid te combineren en naar goeddunken te rangschikken, want alleen op die manier bereikte men, volgens de geldende kunsttheorie, een har-

monieuze compositie en dus het beste resultaat. Ook Rembrandt hield zich aan deze aanbevelingen. De opbouw van de voorstelling past eveneens in die tijd: het afsluiten van één kant door de herberg en de doorkijk aan de andere kant om een optimale ruimtesuggestie te scheppen. Het is goed mogelijk dat Jan Steen vooral om die reden de waterpartij heeft toegevoegd. Het schilderij bevindt zich nu in Detroit in The Detroit Institute of Arts en onderzoek aldaar heeft uitgewezen dat hij, evenmin bijzonder, het landschap van achter naar voren opbouwde en er daarna de figuren in geschilderd heeft, met uitzondering van de grotere op de voorgrond.

Gezien de hoeveelheid mensen, vooral bij de kerk, gaat het hier waarschijnlijk om de jaarlijks terugkerende viering van de naamdag van de heilige Willibrord – de patroonheilige van Oegstgeest – traditiegetrouw de drukst bezochte dorpsfestiviteit. Als dat zo is moet 7 november een aangename, rustige herfstdag geweest zijn. We zien mensen in de buitenlucht, jong en oud, eten en drinken en genieten van een dag niets doen. Rechts staat de herberg *In de Eend*, waar zich een grote groep mensen verzameld heeft, die vol aandacht is voor een man op een ladder. Hij is een lid van de rederijderskamer die het programma voorleest dat het publiek te wachten staat. De overige leden leunen uit de ramen op de bovenste verdiepingen. Ze hebben hun vaandel uitgehangen en hun tinnen prijsborden aan de gevel bevestigd als bewijs voor hun overwinningen in onderlinge krachtmetingen, de zogenaamde landjuwelen.

Rederijders (retorici/redenaars) kamers waren sinds de late 15^e eeuw middelpunten van literaire en theateractiviteiten. Deze groepen amateurdichters en -acteurs fleurdten het culturele leven op met poëzievoordrachten en komische toneelopvoeringen waarvoor kermissen de belangrijkste gelegenheden boden om het publiek te bereiken. Iedere zichzelf respecterende plaats had tenminste één genootschap en de omgeving van Leiden telde er niet minder dan 18. Het is hier echter niet de Oegstgeester kamer *De Oogen-troostbloem* (opgericht in 1615) met het motto *Oegst geest vreugd*, maar de in hoger aanzien staande kamer *De Egelantiers* uit Amsterdam, omdat op het ruitvormige blazoen aan de muur hún motto staat: *In Liefde bloeyende*. Het onderwerp moet Jan Steen geboeid hebben, want hij komt er regelmatig op terug in zijn werk. Vast staat echter wél dat hij zelf geen lid geweest is, in tegenstelling tot collega-kunstenaars zoals bijvoorbeeld Frans Hals in Haarlem van *De Pelikaan*. Zo nauw was zijn band met deze gezelschappen dus blijkbaar ook weer niet. Sterker nog: analyse van zijn schilderijen leert dat hij én zijn kopers de rederijdersactiviteiten niet onverdeeld gunstig beoordeelden. De voordrachten en optredens waren er door concurrentie van beroepsauteurs en -acteurs (in 1637 was in Amsterdam de eerste commerciële schouwburg geopend) niet beter op geworden en de samenkomsten kregen het imago van braspartijen van boeren die zich toededen op kluchten van laag allooi. Net zoals de teksten uit die tijd herhaaldelijk de spot dreven

Afb. 3 Jan Steen, *De Kermis te Warmond*, olieverf op doek, 114 x 183 cm.

met de genootschappen, zo had Jan Steen in zijn latere werk zijn eigen manier om ze belachelijk te maken, bijvoorbeeld door de leden in ouderwetse kledij te steken. Maar ook zijn vroege kermis schilderijen veronderstellen een beschouwer die van een hogere maatschappelijke klasse is dan de deelnemende bezoeker. In ons schilderij is die afstand ook letterlijk: door de figuren klein weer te geven en het standpunt hoog te kiezen wordt de kijker niet bij de festiviteiten betrokken, maar beziet hij het gebeuren als buitenstaander; eigenlijk als de elegante, stadse bezoeker die Jan Steen wel opvoert in zijn latere voorstellingen en die misschien geamuseerd toekijkt, maar die altijd rechtstreeks contact met de minder verfijnde kermisbezoekers mijdt.

Jan Steen heeft *Kermis in Oegstgeest*, net als *De kermis te Warmond* (afb. 3), waarschijnlijk geschilderd toen hij tussen 1656/58 en 1660 in de Dorpsstraat in Warmond woonde. Waarom dit dorp? Een verklaring is wellicht het in die tijd in Leiden geldende verbod voor katholieken om een eigen kerkgebouw te stichten. Familieleden en anderen waren hem voor gegaan, omdat de katholieke heer van Warmond, Jacob van Wassenaer van Duivenvoorde hen in staat stelde daar bijeen te komen. Het was ook in Warmond dat Jan Steen een van de hoogtepunten uit zijn oeuvre schilderde: *De Hoenderhof* (afb. 4) dat tot de topstukken van het Maurits-huis behoort. Het kasteel op de achtergrond is Lokhorst of Oud-Teilingen bij Warmond (afb. 5). Lange tijd heeft men gedacht dat het meisje Van Wassenaers dochter Jacoba was, maar naar alle waarschijnlijkheid is het Bernardina Mar-

griet van Raesfelt (1649-1681), die met haar pleegmoeder Anna van den Bongard óók op het huis Lokhorst woonde. De wapens boven de poort zijn namelijk niet van Van Wassenaer, maar van de ouders van de eerste man van Anna. En ongetwijfeld is er een verband geweest tussen Steens verblijf in Warmond en de opdracht voor dat schilderij.

In 1660 vertrok Jan Steen naar Haarlem om na de dood van zijn vader in 1670 voorgoed naar Leiden terug te keren. Hij stierf in 1679 en werd bijgezet in het familiegraf in de Pieterskerk.

Bij de onthulling van het borstbeeld van Jan Steen in de Dorpsstraat in Warmond in november 2008 werd ter gelegenheid van zijn 333^e sterfdag een overzichtstentoonstelling van zijn werk in 2012 in het vooruitzicht gesteld. Een toezegging van de gemeente om te onthouden.

BRONNEN

- Guido Jansen (red.), *Jan Steen, schilder en verteller*, 1996.
- A. Heppner, The popular theatre of the rederijkers in the work of Jan Steen and his contemporaries, in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 3 (1939-1940).
- *Masters of Dutch Painting*, The Detroit Institute of Arts, coll. cat. 2004.
- Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie Den Haag.
- Gemeentearchief Oegstgeest.

Afb. 4 Jan Steen, *De Hoenderhof*, 1660, olieverf op doek, 107,4 x 81,4 cm.

Afb. 5 Kasteel Lokhorst of Oud Teilingen, fotoarchief RKD.